

D.-M. BUIŠYTĖ

VERTYBIŲ SAMPRATA LIETUVIŲ NEOTOMISTŲ DARBUOSE

Vertybė, neotomistų požiūriu, esanti sąlygota kažkokios slaptos žmogaus dvasios. Pats žmogus turįs savo sąmonėje turinį ne kaip jautiminį patyrimą, o kaip tikrą žinojimą. Gnoseologija, P. Kuraičio apibrėžimu, esanti filosofijos dalis, kur svarstomi pagrindiniai klausimai apie žmogaus pažinimo vertę tiesos atžvilgiu¹. Tiesa nagrinėjama ontologijoje. Žinių apie mąstomąjį objektą ryšys su jo egzistavimu tikrovėje yra vienintelis tiesos kriterijus, teigia P. Kuraitis. Pagal jį, tiesa objektyvi. Kaip suprantamas tas objektyvumas? Tai, kas vienam subjektui yra tikra tiesa apie objektą, turi išlikti tiesa ir visiems kitiems subjektams, kurie tą daiktą pažįsta. Objektyvios tiesos ypatybės slypinčios pačiuose daiktuose. Tokios ypatybės esančios trys: 1) nekintamumas, 2) amžinumas, 3) nepriklausymas nuo konkrečių įvykių ir nuo pažįstančių subjektų. Priešingai P. Kuraičio pažiūroms, dialektinis materializmas aiškina žmogaus ir gamtos santykį kaip mąstymą, t. y. subjektą, iš vienos pusės, ir gamtą, kaip objektą, — iš kitos. Mąstymas — tai aktyvioji pusė, kuri įveikia objektą ir jį kuria.

Mokslą neotomizmas apriboja išorinio arba daiktinio pasaulio sritimi. Todėl mes galime eksperimentuoti. Tačiau eksperimentinis metodas netaikomas žmogaus dvasinio pasaulio tyrimui, ir klausimai apie žmogaus egzistavimą, apie „aš“ esmę lieka už mokslinio pažinimo ribų. Mokslas, pagal neotomistus, negalįs pretenduoti į galutinį būties aprašymą, nes jis nežinąs tokios vertybės. Apie žmogaus prasmę galima kalbėti tik kaip apie specifiškai religinį klausimą, nes filosofija religijos nepakeičianti.

Kyla klausimas: ką reiškia žmogaus gyvenimas? Šis klausimas, pagal neotomistus, gali būti išspręstas tik tikėjimo aktu, o ne kokiais nors moksliniais tyrimais. Tikėjimo akte žmogus bendrauja su dievu kaip aukščiausia vertybe. O dievo pažinimo priežastis glūdinti jame pačiame.

Neotomistai kaltina mokslą, kad jis savo objektyviu metodu išreiškia įvairius reiškinius, kurie egzistuoja už sąmonės, bet neįvertina ti-

¹ Kuraitis P. Pagrindiniai gnoseologijos klausimai.— K., 1930, p. 1.

riamo reiškinių prasmės ir reikšmingumo. Straipsnyje „Gamtos mokslas ir metafizika“ P. Dovydaitis, remdamasis R. Šteliu, teigia, kad „Gamtos mokslas, kaip toks, savomis priemonėmis ir metodais visai nepasiekia metafizikos problemų“². Toliau jis aiškina, kad gamtos mokslas gali tik konstatuoti, jog egzistuoja pasaulis, tačiau jis negali paaiškinti, kodėl egzistuoja pasaulis ir kodėl jis toks yra. Gamtos ir jos dėsnių pažinimas vedąs prie dievo pripažinimo, teigia P. Dovydaitis.

A. Jakštas-Dambrauskas straipsniuose, kurie surinkti knygoje „Mokslas ir tikėjimas“, bando apginti neotomistinę mokslo ir tikėjimo koncepciją. Gamtos mokslų duomenis jis interpretuoja idealistiškai, bet nevengia kovoti prieš gamtos mokslų materializmą ir formaliosios logikos srityje. Aiškindamas pasaulį, jis laikosi tuo metu vyravusių teorijų apie žemę supantį eterį, manydamas, kad įvairios materijos rūšys priklauso nuo energijos susikoncentravimo eteryje. Aiškindamas atomo sudėtį, remiasi fizikos pasiekimais. Tačiau aiškindamas, kas yra elektronai, vadovaujasi energetizmo idėjomis. „Elektronai turi kur kas mažesnę masę negu protonai ir savo esme yra nebematerijos, tik neigiamosios elektros dalelytės“³. A. Jakšto klaida — dialektikos nepripažinimas, nes, kaip pažymi V. Leninas, „materijos sąvoka <...> gnozeologiškai nieko kito nereiškia, išskyrus tik: objektyvi realybė, esanti nepriklausomai nuo žmogaus sąmonės ir jos atspindima“⁴. Aiškindamas, kad energija, sudaryta iš mažų kiekių, vadinamų kvantais, yra panaši į materiją, kuri sudaryta iš atomų, A. Jakštas seka V. Osvaldo mokyklą. Abejodamas materijos amžinumu, jis teigia, kad pasaulis yra sutvarkytas aukščiausios būtybės, kurios „žmogaus protas nei pasiekti, nei suvokti neįstengia“⁵. Kritikuodamas materialistinę materijos aiškinimą, jis rašo, kad materijos amžinumo problema yra grynas sofizmas. Jeigu šiuo metu, pagal jį, fizikai negali sunaikinti arba sukurti materijos, tai „iš čia toli gražu negalima išvedžioti, kad ir aukštesnė už fizikus galybė nėra galėjusi bei negalinti to padaryti“⁶. Iš to jis daro išvadą, kad mokslas ir religija esą sudaro sandraugą ir fizika pritarianti katalikų teologijos mokslui, jog dievas viską sukūręs laiko pradžioje. Aiškindamas laiką, jis teigia, kad jo ir negalėjo būti, kol pačiame dieve neįvyko permainos. Tačiau pripažindamas pasaulio amžinumą ir laiko baigtinumą, A. Jakštas rašo, kad to skaičiaus nustatyti negalima, ir, kaip jis nurodo, būtybių didžiausia klaida materiją laikyti amžina. Materija būtybių eilėje yra žemiausia, nes „Mes juk ją kojomis minam, rankomis liečiam, akimis matom“⁷. Materijos esmę geriau pažinti galime, remdamiesi, kad ji yra dievo sukurta iš nieko. Čia aiškiai pasireiškia

² Dovydaitis Pr. Gamtos mokslas ir metafizika.— Logos, K., 1922, p. 77.

³ Jakštas A. Mokslas ir tikėjimas.— K., 1930, p. 14.

⁴ Leninas V. I. Materializmas ir empiriokriticizmas.— V., 1953, p. 290.

⁵ Jakštas A. Mokslas ir tikėjimas, p. 19.

⁶ Ten pat, p. 19.

⁷ Ten pat, p. 24.

A. Jakšto tomistinė pozicija mokslo ir tikėjimo klausimu. Mokslui savarankiškumo jis pripažįsta tiek, kiek mokslas negriauna religijos, o pasireiškus prieštaravimams, mokslo tiesas reikia derinti su religija. Skirtumą tarp mokslo, filosofijos ir religijos jis aiškina kaip skirtumą tarp materijos, žmogaus ir dievo. Materija ir žmogus išplaukia iš dievo, o dievas nėra kišęs nei iš materijos, nei iš žmogaus. Atskirus ryšius tarp įvairių mokslų galinti nustatyti tik tų mokslų filosofija.

Vertinant A. Jakšto filosofines pažiūras, reikia pasakyti, kad jos nėra nuoseklios. Tačiau pažiūrėję į šių dienų katalikiškąją spaudą, pamatysime, jog požiūris į mokslą, filosofiją ir religiją tėra mažai pasikeitęs. Jei panagrinėtumėm kunigo Felikso Jucevičiaus straipsnį „Medžiagos sampratis“⁸, tai atrastumėm tas pačias idėjas, tik rafinuočiau pateiktas. Piktai užsipuldamas dialektinį materializmą, F. Jucevičius bando jį kritikuoti kaip metafiziką. Tai nėra nauja. Buržuazinėje filosofinėje literatūroje mokslas apie bendriausius būties principus ir formas (t. y. ontologija) vadinamas metafizika. Marksistinėje literatūroje metafizika suprantama kaip metodas, absoliutinantis atskiras objektyvaus pasaulio puses. Įvairios buržuazinės filosofijos kryptys skirtingai aiškina metafiziką, tačiau jų visų bendras teiginys yra tas, jog metafizika — tai mokymas apie būtį, arba apie visa tai, kas vienaip ar kitaip egzistuoja. Dialektinis materializmas, remdamasis dialektikos, logikos ir pažinimo teorijos sutapimo idėja, neatplėšia mąstymo nuo judėjimo dėsnių kaip objektyvaus pasaulio saviraiškos. Filosofijos uždavinys buvo ir lieka objektyvios realybės judėjimo dėsnių nagrinėjimas. Visose dialektinio materializmo kategorijose slypi mąstymo ir būties problemos sprendimas. Materijos kategorija — tai pirmas konkretus būties apibrėžimas.

Kaip priešybę moksliniam pažinimui neotomistai kelia vertybių sampratą. Religinė patirtis esą duoda žmogui žinias, kurios nepasiekiamos protu bei jausmais. Vertybinis požiūris tampa antiteze moksliniam pažinimui. Aksiologija, neotomistų supratimu, kartu su metafizika parodo kelią už mokslo ribų bei racionalaus mąstymo.

Kaip jau buvo pastebėta, mokslą neotomistai tapatina su gamtos pažinimu, o gamtos pažinimo priešprieša laiko mokslą apie dvasią. Tačiau formaliai vertybinis ir mokslinis aspektai nagrinėjami ne kaip paneigiantys vienas kitą, bet kaip esantys skirtingo lygio ir vienas kitą papildantys.

Sprendžiant klausimą, ar mokslas turi vertybinį momentą, reikia atskleisti mokslo sociologinį aspektą. Tiesiogiai mokslas suprantamas kaip sistema objektyviai teisingų žinių, kurios panaudojamos vieniems ar kitiems praktiniams uždaviniams spręsti, t. y. atlieka instrumentinį vaidmenį. Tačiau jau K. Marksas parodė, kad mokslas yra žymiai daugiau negu paprasta sąmonės forma. Mokslas išreiškia visuomeninę žmogaus esmę, kurioje nenutrūkstamai egzistuoja mintis ir veiksmas. Esant tam

⁸ Žr. Lietuvių Katalikų Mokslų Akademijos Suvažiavimo darbai. — Roma, t. 6, 1969.

tikrai visuomenės išsivystymo pakopai, mokslas yra būtinas momentas žmogaus praktinei veiklai, jo orientacijai pasaulyje, t. y. būtina visuomenės vystymo ir reguliavimo sistemos grandis.

Tiesioginė mokslo vertė pasireiškia kaip specifinė žmogaus orientavimosi priemonė, neatskiriama nuo žmogaus egzistavimo. Mokslo vystymasis rodo pažinimo pažangą. Taip pat mokslas gali būti aukščiausias intelektualinio estetinio ir etinio pasigėrėjimo šaltinis.

Apskritai mokslo vertė (santykio su visuomene aspektu) nulemia vertybinių momentų, esančių pačiame moksle. Vienos mokslo šakos įgauna metodologinės vertės kitų mokslo šakų atžvilgiu. Tačiau mokslo vienybė leidžia gamtamokslines, technines ir visuomenines žinias panaudoti žmonijos pažangai, t. y. mokslas gali funkcionuoti kaip vientisa vertybė. Objektvų mokslo vienybės pagrindą sudaro pasaulio materialumas.

Taigi mokslinis ir vertybinis tikrovės aiškinimas nepaneigia vienas kito. O išilieja vienas į kitą. Tačiau tai jokių būdu nereiškia jų tapatybės. Vertybinis požiūris gali ir nebūti mokslinio pobūdžio arba apimti vienu ir tuo pačiu metu ir mokslinį, ir emocinį momentus.

Aiškindami būties vertybinį aspektą, neotomistai jį priešpriešina moksliniam tikrovės aiškinimui, laiko esantį už pažinimo ribų ir apibendrinantį dievo egzistavimą ir žmogaus vietą pasaulyje.

Žmogus, neotomistų požiūriu, užima aukščiausią pakopą dievo tvarinių hierarchijoje. Tik dėl žmogaus, kaip aukščiausios pasaulyje būtybės (o visos kitos rūšys susijusios su dievu), visata įgauna prasmę. Tačiau, įprasmindami egzistavimą, neotomistai turi pripažinti visų vertybių šaltiniu ir aukščiausiu doroviniu žmogaus tikslu dievą. Laikantis tokių pozicijų, nebereikia mokslinio pagrindo vertybėms aiškinti, o moralinė žmogaus elgesio sfera nebeturi nieko bendra su mokslu.

Elgesio ir visos kitos vertybės glaudžiai susijusios su socialine tikrove ir jos dėsniais. Vertybės visada turi apibrėžtą konkretų istorinį turinį, todėl mes galime moksliai jas analizuoti. Antra vertus, negalima tapatinti socialinės tikrovės mokslinės analizės su vertybine charakteristika.

Atsisakydami socialinės analizės, neotomistai, nagrinėdami žmogaus esmę vertybiniu požiūriu, prieina išvadą, kad materialinės sąlygos, socialiniai santykiai tėra antraeiliai dalykai. Dvasios tobulumas gali būti pasiektas tiktai susiejant su dievu. Vadinasi, neotomistai apsiriboja tik žmogaus moraliniu tobulumu, o tai veda į įvairių, priešingų klasių tarpusavio taikymą.

K. Markso metodologija kaip tik ir parodo visuomenę, jos istoriją ir realų žmogų. Todėl pažinimo subjektas nustoja buvęs abstraktus, ir jo negalime tapatinti su dvasia. Šioje metodologijoje atsiskleidžia vertybių teorijos vieta pažinimo struktūroje, parodoma, kad vertybės priklauso socialinės metodologijos sričiai, ir jos turi būti nagrinėjamos kartu su socialinėmis struktūromis, o ne atitrauktai nuo jų.